

פורים

[א]

מתנות לאביונים

תשלום בכרטיס אשראי

יש הרבה אנשים שנותנים המתנות לאביונים ע"י אירגוני חסד שונים, ומשלמים בכרטיסי אשראי. ודנו הפוסקים האם יוצאים ידי חובתם, שלפעמים הארגון עדיין לא קיבל הכסף מחברת האשראי, אלא שעל סמך שהחברת אשראי אישר התשלום הם לוויים כסף מגמ"ח ומוסרים להעניים, א"כ יוצא שאין העניים מקבלים כסף של הנותן.

משלוח מנות היכא שלא קנה המ"מ

כעין שאלה זו מצאנו לענין משלוח מנות, בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' תו) מביא פסק של רב אחד שאם הזמין משלוח מנות בטלפון והמוכר יביא המשלוח מנות ישיר למקבל, לא יצא המזמין ידי חובתו אא"כ המוכר יזכה לו המשלוח מנות, משום דקי"ל שמדרבנן כסף אינו קונה. הגר"מ שטרבוך שליט"א חולק בתוקף, שהרי כידוע יש שני טעמים למצות משלוח מנות, א' כדי להרבות אהבה ורעות, ב' כדי שיהיה לכולם צרכי סעודת פורים, ושני הטעמים מתקיימים ע"י שמזמין המשלוח מנות, אע"פ שלא קנה המשלוח מנות, שהרי בגללו יש להמקבל צרכי הסעודה, וגם יש כאן תוספת אהבה ורעות, שהמקבל יודע שחבירו הוא זה שיזם נתינת המשלוח מנות. (ועי' לקמן מה שהבאנו בשם מהרי"ל ושו"ת כתב סופר, דאולי יש לחלק בין משלוח מנות למתנת לאביונים)

מדין עבד כנעני

עוד כתב שם שאפשר לצאת מדין "עבד כנעני", כדאמרינן בקידושין (ז,א) הילך מנה והתקדשי לפלוני מקודשת מדין עבד כנעני, "עבד כנעני לאו אף ע"ג דלא קא חסר ולא מידי קא קני נפשיה, האי גברא נמי אף על גב דלא קא חסר ולא מידי קא קני לה להאי איתתא", ה"נ אפשר לצאת ידי חובת משלוח מנות ע"י נתינת חבירו.

חיוב אשה במתנות לאביונים

יש להביא ראיה לדבריו (שמועיל מדין עבד כנעני) מדברי המגן אברהם (סימן תרצה ס"ק יד), דהנה על מה שכתב הרמ"א שאשה חייבת במשלוח מנות ומתנות לאביונים, כתב הרמ"א שלא ראיתי נזהרין בזה, וכתב ליישב המנהג דאולי דוקא באלמנה (מתכוון הרמ"א לומר שחייבות בעצמן), אבל אשה שיש לה בעל בעלה משלח בשבילה לכמה בני אדם, ומ"מ יש להחמיר.

[וכתב בספר ערוך השולחן (שם) דנשי דידן נזהרות ושולחין מנות, דלא כמ"א. ויש להעיר דלענין מתנות לאביונים (סימן תרצד) כתב הערוך השולחן דגם נשים חייבות, דבכל מצות פורים חייבות נשים כאנשים, ומוסיף לחדש **דאיש ואשתו שניהם יוצאים בשני מתנות דכגוף אחד הם**, אבל בנו ובתו הסמוכים על שולחנו חייבים ליתן בפני עצמם]

הרי לן שאשה יכולה לקיים חיובה ע"י שבעלה נותן בשבילה, ולכאורה הטעם שהיא יוצאת משום דין עבד כנעני. אבל ידידי הרה"ג ר' דוד סלמן שליט"א שדא בה נרגא, דאולי כוונת המ"א כטעם הראשון של שגר"מ שטרנבוך שליט"א, שיוצא משום דמחמתו הגיע המשלוח מנות לחבירו, ולכן נתקיימה שני הטעמים של משלוח מנות, וה"ה של מתנות לאביונים.

פדיון הבן ע"י אחר

אמנם בשו"ת חמדת שלמה (סי' לב) הביא דברי בעל הנתיבות המשפט, שאם ראובן פדה בנו של שמעון, אין בנו פדוי, אפילו היכא שעשאו שליח. ובזה מיישב דברי הרמ"א (יו"ד סימן שה, י) שפסק, עפ"י דברי השואל בריב"ש, שאין האב יכול לפדות על ידי שליח, וכבר תמהו עליו שהרי בכל התורה קי"ל ששלוחו של אדם כמותו, וכ' בעל הנתיבה"מ שאין כוונתו אלא אם פודה בכסף של השליח, אבל בכסף של האב שפיר נפדה. ועי"ש שמסביר שרק בקידושין מועיל היכא שראובן כסף הקידושין לאשה שתתקדש לשמעון, (מדין עבד כנעני) אבל בפדיון הבן שהתורה הקפידה על המעות, שקרקע ושטרות לא מהני, לא מהני מה שאחר פודהו אפילו בשליחות. וכמו שלא מהני בצדקה שיעשה שליח לתת צדקה בכסף שלו, ה"נ לא מועיל בפדה"ב.

שוקל את שקלו

ועי"ש שהוכיח כדבריו מרש"י (כתובות קח, א) שהיכא שאחר נותן מחצית השקל בשבילו, אע"פ שאין צריך לשקול עוד הפעם, ויש לו חלק בתרומה ובקרבתו, אבל חסר מצוה, ושכר המצוה על הנותן, ובדבר שהוא זכות אין הבדל בין עשאו שליח או לא, א"כ ה"נ כאן אין האב מקיים מצות פדיון הבן. ואע"פ שבשקלים אע"פ שאינו מקיים מצוה יש לו חלק בקרבתו ואינו צריך לשקול עוד הפעם, שאני התם שהוא ענין של קנין, ואחר יכול לקנות בשבילו, כמו שיכול לקדש אשה בשבילו, אבל פדה"ב הוי מצוה דרמי על גוף האב, ואם לא קיים מצוותו אין בנו פדוי.

החזון איש (יו"ד סי' קפה) חולק עליו שהרי גם שקלים הוי מצוה דרמי עליה ויוצא ע"י אחר, א"כ ה"ה בפדה"ב. ודבריו תמוהים שהנתיבה"מ גופא מוכיח כדבריו משקלים, שרק הנותן מקיים מצוה ולא מי ששקלו בשבילו, אלא שפטור מלשקול עוד משום שכבר קנה חלק בקרבתו.

יוצא שלפי הנתיבה"מ א"א לצאת ידי חיוב משלוח מנות או מתנות לאביונים ע"י שאחר יתן בשבילו בכסף שלו, שמום דהוי מצוה המוטל עליו. ואין לומר דשאני משלוח מנות שמקיים "ענין" המשלוח מנות אפילו ע"י אחר, (כדברי הגר"מ שטרנבוך שליט"א) שהרי הנתיבה"מ כתב שגם בצדקה, אפילו היכא שעשאו שליח, לא מועיל נתינה של אחר בכסף שלו, ושם בוודאי התקיים "ענין" המצוה. אבל במ"א מבואר שיוצא ע"י אחר, וכן דעת החזו"א כנ"ל.

הנותן מתנה לאשתו

כבר הבאנו דברי המ"א לענין חיוב משלוח מנות לאשה, ש"יש להחמיר", בפשטות רצה לומר שהאשה תתן המשלוח מנות ומתנות לאביונים בעצמה, וכך שמעתי בשם הגריש"א שליט"א, ולפי"ז לכאורה צריך הבעל להקנות לה המשלוח מנות והמתל"א. ושמעתי רב אחד שטען שלא יתכן שזה הפשט, דלא ידעי כולם איך להקנות, שיהיה ע"מ שאין לבעל רשות בו וכו'. אבל נראה שלא צריך כלל שום תנאי, שהרי קי"ל (שו"ע אבן העזר סי' פה,

ז) הנותן מתנה לאשתו קנתה ואין הבעל אוכל פירות. ויעוין שם שאע"פ שקנתה אינה יכולה למכור מה שנתן לה, ולא ליתנו לאחר, אלא ישאר בידה, ואם תמות ירשנה. אבל ע"י בחלקת מחוקק שאם פירש לה שתוכל למכור וליתן לאחר שפיר דמי, אבל כתב דאולי צריך לכתוב לה בפירוש שאם תמכור שלא יהא מוציא מיד הלקוחות לאחר מותה, הא לאו הכי אפשר לפרש דבריו שלא יוציא בחייה אבל לאחר מיתה יוציא. ונראה דבנדון דידן היכא שאינו נותן אלא כדי שתקיים מצות משלוח מנות ומתנת לאביונים, פשוט שלכו"ע לא צריך לא לאמר ולא לכתוב שמרשה לה לתת לאחר, שהרי בשביל זה הוא נותן לה. ועי' בהגהת הגרע"א (שם) שלגבי עיקר הדין שהנותן מתנה לאשתו אין הבעל אוכל פירות, נחלקו הראשונים, דעת רב אלחנן (הובא במרדכי) שרק אם מזכה לה ע"י אחר יכולה לקנות מתנה מבעלה, אבל ע"י עצמה אינה יכולה לקנות, אבל לפי הר"י יכולה לקנות גם ע"י עצמה. ולפי"ז מי שרוצה להדר שהכסף יהיה שלה, עדיף שיזכה לה ע"י אחר ואז יכול לתת הכסף בשביל מתנות לאביונים.

אבל יתכן שאין כוונת המ"א שהבעל יקנה לה הכסף או המשלוח מנות, דאולי לא צריך שיהיה הכסף שלה, ודי בזה שבעלה יתן לה והיא תתן לעניים ולחברות, כסברת הגר"מ שטרנבוך הנ"ל. אבל אולי יש הבדל בזה בין מתל"א למשלוח מנות כדלהלן.

האם הכסף צריך להיות שלו

בשו"ת מהרי"ל (סימן נו) דן האם אדם יוצא ידי מצות מתנה לאביונים במה שנותן להם מעות של מעשר. צדדי השאלה הם האם נאמר שכיון דהמעשר בלאו הכי שייכא להם, לא יצא דהא נותן להם משלהם, או דלמא עיקר תקנה כדי לשמחון, אם כן יצא, כי אינם מקפידין אם נותן להם מעשר אם לאו, וטובת הנאה של מעשר הוא של בעלים, וכשנותן לזה העני ולא לאחר אז הוי ליה שמחה.

המהרי"ל נוטה לומר שאינו יוצא במעות מעשר כיון דתקנתא דרבנן היא הוי דבר שבחובה, ונמצא זה פורע חובו ממעשרו, וכל דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין (מנחות פב, א). וז"ל בסוף התשובה, **אבל הכא דעיקר תקנה וחיובה עליה רמיא, לא נפיק אלא מדידיה.** משמע שעכ"פ במתנות לאביונים אינו יוצא אלא בשלו, ודלא כמו שרצינו לומר לעיל.

משלוח מנות ביחד עם מתנות לאביונים

אמנם בשו"ת כתב סופר (אורח חיים סימן קלט) רצה לחלק בין משלוח מנות למתל"א, דיעוין שם שדן האם אפשר לצאת ידי חובת משלוח מנות ומתנות לאביונים ביחד ע"י שיתנו לעני, והביא תשובת מהרי"ל הנ"ל וכתב שלפי השואל יוצא במעות מעשר משום דאין במתנות לעניים משום מצות צדקה אלא לשמח העני ביום השמחה במה שיתן לו, ולכן גם שאינו מחסר משלו כלום, דבלא"ה צריך לתת המעשר לעניים, מ"מ אפשר שיוצא בפורים במצות נתינה כי משמח לעני שנתן לו מה שהיה יכול ליתן לאחר. אבל המהרי"ל השיב דאינו יוצא בו מפני שכל דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין, וצ"ל דמהרי"ל פשיטא ליה דמתנות לאביונים היא מצות צדקה ככל צדקה, ולכן אינו יוצא בדבר שבחובה כמעות מעשר, שאין נותן משלו כלום. אבל כתב דאולי יש חילוק בין מצות מתל"א שגדרו משום חיוב צדקה, לבין משלוח מנות שמצותו לתת בין לעניים בין לעשירים, וכבר כתב הר"ן במס' מגילה כי כן דרך אוהבים ששולחים זה לזה מסעודת שמחה, א"כ י"ל דיוצא במשלוח מנות לעני כששולח לו עבור מתנות לאביונים ומשלוח מנות דמשמח לב העני

כששולח לו מנות, ומקרב ליה הנייתא, וגם במעות מעשר כשקונה מיני מאכל ומשלחו לעני בפורים אפשר שיוצא בו מצות משלוח מנות. ולפי"ז אין להוכיח ממה שכתב בתשובות והנהגות שיוצא משלוח מנות ע"י אחר, שגם במתנות לאביונים הדין כן. ולגבי עיקר הדיון האם אפשר לצאת היחג, כתב שאולי יש בעיא משום דאין עושין מצוות חבילות חבילות, לצאת משלוח מנות ומתנות לאביונים בבת אחת, או לקיים משלוח מנות במעות מעשר.

נתינתה קודם פורים

כתב המגן אברהם (סימן תרצד, א) בשם בעל המאור דלא יתן מתל"א לעניים קודם פורים דלמא אכלו להו קודם פורים. ולפי"ז כתבו הפוסקים שבדיעבד אם נתן לפני פורים ולא נאכל, אז שפיר יצא ידי חובתו. אבל ע"י בערוך השולחן (סי' תרצד, ב) שכתב שחייב ליתן דווקא בפורים עצמו אבל קודם פורים אפילו נתן מפורש על פורים אינו מועיל, דזהו חובת היום דווקא, משמע אפילו אם עדיין קיים בפורים. ממשיך הערוה"ש דפשוט הוא דאין צריך ליתן בעצמו, ויכול ליתן גם ע"י שליח ויכול להעמיד שליח קודם פורים שיתן בשבילו בפורים מתנות לאביונים.

חילוק בין משלוח מנות למתנ"ל

אמנם לענין משלוח מנות (סי' תרצה, יז) כתב הערוה"ש דיש להסתפק כששלח מנות לרעהו שבמרחקים קודם פורים ויגיעו לו בפורים אם יצא בזה ידי משלוח מנות, ויש מי שאומר דיצא, ולי נראה דלא יצא, דבעינן משלוח מנות בפורים עצמו. ועוד דהא עיקר המשלוח מנות הוי משום שמחה ואיזה שמחה היא לו עתה מה ששלח מקודם. וצ"ע בדבריו במה שאמר שאין שמחה במה ששלח מקודם הרי לכאורה עיקר השמחה היא בקבלתו, וזה היה בפורים. אבל בכל מקרה רואים מדבריו שיש הבדל יסודי בין מצות משלוח מנות למצות מתנות לאביונים, שזה משום שמחה וזה משום צדקה, כדברי הכתב סופר הנ"ל.

בן כרך ובן עיר

בספר תשובות והנהגות (כרך א סימן ת"ד) מסופק האם בן עיר (בן י"ד) יוצא מתנות לאביונים אם נותן לבן כרך (בן ט"ו) או לא, ומביא ששלחו מארץ ישראל מעיה"ק לשלוח להם לאביונים שמה, (הגר"מ שטרנבך שליט"א היה אז ביוהנסברג, דרום אפריקה) והביאו פסק הלכה מגאוני עיה"ק, שיוצאין מתנות לאביונים כששולחים לירושלים עיה"ק, אבל כתב שמצא בספר "דינים והנהגות" ממרן החזו"א זצ"ל, דפשיטא ליה שבן עיר ששלח לבן כרך מתנות לאביונים לא יצא.

האם צריך העני להכיר את הנותן

עוד הביא שם הוראת גאון אחד שאין יוצאין מתנות לאביונים אלא אם כן יודע המקבל מיהו השולח, והנותן יודע למי שלח שגדר מתנה אינה רק הנתינה כי אם הקשר ביניהם. וכ"כ בשו"ת "רבבות אפרים" (ח"ד סימן קנ"ב) בשם הגהות הגר"י ענגיל זצ"ל לשבת (י, א) ד"ה הנותן, ומביא שם מקור מדברי המהר"ל מפראג, ולפי סברא זו לכאורה לא יוכלו לצאת ידי חובתו מתנות לאביונים במשלוח כסף למוסד בארץ ישראל (או לכל אירגון

אחר) שיחלקו בפורים בלי לידע מי הנותן ומי המקבל. אבל כתב דדבר זה חידוש ולא משמע כן מסתימת הפוסקים, וכן נהגו מאז ומעולם לשלוח ע"י גבאים משום בזיון העניים. ועי"ש שהביא ראייה ממ"ש המ"ב (סי' תרצ"ד ס"ק ז) שאין יוצאין ידי חובת מתנות לאביונים במעות פורים לחזן, משמע דלשאר אביונים יוצאין בכך אף שהגבאים מחלקין, ומה עוד שלפעמים האביונים לא ניחא להו שידעו מי הנותן וכך עדיף להו.

חקירה בעיקר גדר המצוה

ונראה מבואר שדין זה תלוי בעיקר גדר מצות מתנות לאביונים, האם הוא כמו מצות משלוח מנות, שהוא להרבות רעות וכו', אלא שלא לבד שחייב בזה ל"רעיו", אלא חייב גם לעניים, ואז עדיף שידעו מי הנותן ומי המקבל (עי' לקמן בסמוך). או דילמא הוא כמו מצות צדקה, ואז אדרבה יש מעלה שלא ידעו מי הנותן ומי המקבל כמבואר בשולחן ערוך (יורה דעה סימן רמט, ז) שהמעלה השנייה בצדקה הוא היכא שהנותן צדקה לעני לא ידע למי יתן, ולא ידע העני ממי מקבל. א"כ לפי מסקנת הכתב סופר (הנ"ל) וכפי מה שדייקנו בערוך השולחן שמצות מתנת לאביונים הוא מדין צדקה, א"כ פשוט כמו שטען בתשובות והנהגות שלא צריך שידעו מי הנותן ומי המקבל, כמו בצדקה.

משלוח מנות היכא שהמקבל אינו יודע ממי קיבל

ועי' בשו"ת כתב סופר (אורח חיים סימן קמא) שלגבי משלוח מנות תולה בשני הטעמים, דלפי הטעם של התה"ד דמצות משלוח מנות בשביל צרכי הסעודה למי שאין לו, מסתבר דיוצא גם כשאין חבירו יודע מי שלח לו, דסוף כל סוף הגיע לתכלית המכיוון, ואדרבה טוען הכת"ס דאולי יש בזה יותר מצוה, כעין מצות צדקה דאמר ר"ח היכי דמי מצות צדקה, שאינו יודע ממי נטלה כדי שלא לבייש, אבל לפי הטעם משום חיבה שלום וריעות, (וכן משמע לשון איש לרעהו) בוודאי אינו יוצא כשאין המקבל יודע מי המשלח, דאין שלוח כזה דרך חיבה וריעות ואינו מקרב לבבות. ומסיק הכת"ס דכיון שהחזקנו דינו של הרמ"א, דיוצא כשאין מקבלו, וכטעמא דמשלוח מנות משום חבה וריעות, ממילא נשמע דאינו יוצא כשאין המשלח יודע מי שלח לו.

אכילה קודם קיום מצוות היום

בספר מועדים וזמנים כתב שאסור לאכול ביום פורים לפני שקיים מצוות היום, כמו שאסור לאכול לפני כל מצוה, אפילו במצוה דרבנן, וכ"ש מצוה מדברי קבלה. והנה בנוגע למתנות לאביונים הרי רוב אנשים מביאים לשליח שנותן בעבורם, א"כ אם כבר מסר לשליח פשוט שמותר לו לאכול, אע"פ שעדיין לא קיים המצוה בפועל, משום דבמצוה דרבנן אומרים חזקה שליח עושה שליחותו. אבל לגבי משלוח מנות עדיין יש לדון.

אכילת בבוקר האם נחשב לסעודת פורים

יש להסתפק האם באכילת ארוחת בוקר יש קיום מצוה של סעודת פורים. והנה נחלקו הפוסקים אם שכח על הניסים בסעודת פורים האם חייב לחזור או לא. המ"א (סימן תרצה, ט) מביא שיטת מהרש"ל ושל"ה הק' שחייב לחזור ולברך משום דחייב לאכול סעודה, המ"א חולק משום דלא עדיף מתפלה דחובה היא ואפ"ה אין מחזירין אותו, וכ"ש בברכת המזון. המ"א מסיק דאם כבר אכל סעודה א' ביום, אז בוודאי שוב אין מחזירין אותו, דהא

אי בעי לא אכל יותר. וכתב שכן נראה לו עיקר (אע"פ שהמהרש"ל חולק גם בזה), כי מעיקר הדין אין מחזירין אותו משום דלא מצינו שחייב לאכול פת בפורים, ומצי למיפטר נפשיה בשאר מאכלים, ולכן בנדון זה שאכל כבר פשיטא דאין להחזירו ולחוש לספק ברכה לבטל.

אכילת מצוה קודם עשיית מצוה

המשנה (ברכות ב, א) אומרת שזמן קריאת של ערבית מתחיל משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. והק' הצ"ח הרי אסור לאכול קודם ק"ש, א"כ איך אכלו אז תרומה אם כבר הגיע זמן ק"ש. ותי' דכיון שאכילת תרומה מצוה היא כעבודת עבודה במקדש, והרי ר' טרפון ביטל זמן בית המדרש בשביל אכילת תרומה, (פסחים עג, א), לכן מותרים לאכול תרומתן אפילו בזמן ק"ש.

אכילה בסוכה לפני עלות השחר

[שמעתי מהגר"י זילברשטיין שליט"א, שפעם רבע שעה לפני עלות השחר בבוקר יום ראשון של סוכות, אברך אחד העיר אותו בסוכה, משום שאשתו ילדה והיה בבית חולים כל הלילה ועדיין לא יצא ידי מצות אכילה בסוכה ליל ראשון, אבל חצי שעה לפני עלות השחר אסור לאכול, ופסק לו על פי הצ"ח שמותר משום שאינו אסור אלא אכילת רשות אבל אכילת מצוה מותר.]

ולפי"ז ניחא למה לא מקפידים לשלוח משלוח מנות לפני ארוכת בוקר, שאם נאמר שיש קיום מצוה באכילה בבוקר, אז לא מיבעיא אם אכל פת, שלפי הצ"ח מותר לאכול לפני עשיית המצוה, אלא אפילו אם לא אכל פת, אבל לפי המ"א הרי אין חיוב לאכול פת בסעודת פורים אז שפיר מקיים בזה מצוה.

וכל זה אינו אלא ליישב המנהג אבל לכתחילה וודאי נכון לשלוח לפחות משלוח מנות אחד לפני שאוכל. וכן כתב להדיא בספר לקט יושר (חלק א עמוד קנ"ה ענין ד) וז"ל טוב לשלוח מיני מאכל קודם אכילה. וכתב בשו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן לב, טו) שזה שהלקט יושר לא הזכיר ממתנות לאביונים, הוא מפני שזה נותנים ומחלקים עם קריאת המגילה וסמוך ליציאה מבית הכנסת.

אכילת פת בסעודת פורים

לגבי עיקר הנידון האם יש חיוב לאכול פת בסעודת פורים, עי' בספר הלכות חג בחג (פרק טו הע' 4) שמביא כמה וכמה מקורות שיש חיוב לאכול פת. הראב"ה (חלק ב מסכת מגילה סימן תקסג) כתב להדיא שחייב לאכול פת, עי"ש שמביא הא דגרסינן טעה ולא הזכיר של ראש חודש בברכת המזון אין מחזירין אותו מפני שאפשר לו בלא אכילה, אבל בשבתות וימים טובים וחנוכה ופורים שאי אפשר לו בלא אכילה חוזר ומזכיר, פירוש דברים של עונג צריך לאכול כגון פת. ומבואר ג"כ שהחיוב הוא מחמת עונג.

עוד הביא שם מספר הרוקח (הלכות פורים סימן רמ) וז"ל כי במגילה כתיב ד' שמחה ומשתה וא' משתה ויום טוב, לכך רמז בפרשת אמור אל הכהנים לאחר פרשת מועדות, שמן זית זך רמז לחנוכה, ואחריו ולקחת סולת ואפית רמז לפורים משתה ושמחה. הרי לך להדיא שמשתה ושמחה כולל פת ואדרבה משמע שזה עיקר החיוב.